

**KONCHILIK SOHASI INNOVATION FAOLIYATINI
O'RGANISHNING TASHKILY ASOSLARI**

Toshkent davlat transport universiteti, PhD, dosent

Kurbanova Mehriniso Nematjanovna,

Toshkent davlat transport universiteti 2 kurs talabasi

Raxmatova Umida Xasan qizi.

kurbanovanisoxon@gmail.com +998999882051

xasanovna748@gmail.com +998991491124

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda konchilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonlari hamda ushbu jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarish uchun zarur bo'lgan tashkiliy tizimlar masalalari yoritilgan. Tadqiqotning bosh maqsadi — kon sanoatida innovatsion yechimlarni joriy etish jarayonini takomillashtirish va korxonalar faoliyatining umumiy natijadorligini oshirishga xizmat qiluvchi tashkiliy mexanizmlarni aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: Innovatsion rivojlanish, Sanoat korxonasi, Jahon bo'yicha raqobat, Iqtisodiy rivojlanish..

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются процессы внедрения инновационной деятельности на предприятиях горнодобывающей

промышленности, а также вопросы организационных систем, необходимых для эффективной организации и управления этими процессами. Основная цель исследования — выявление организационных механизмов, способствующих совершенствованию процессов внедрения инновационных решений в горнодобывающей отрасли и повышению общей эффективности деятельности предприятий.

Ключевые слова: *инновационное развитие, промышленные компании, глобальная конкуренция, экономическое развитие.*

Abstract: *This study examines the processes of implementing innovation activities at mining industry enterprises, as well as the organizational systems necessary for the effective organization and management of these processes. The main objective of the research is to identify organizational mechanisms that contribute to improving the implementation of innovative solutions in the mining sector and enhancing the overall efficiency of enterprise operations..*

Keywords: *Innovative Development, Industrial Companies, Global Competition, Economic Development.*

Kirish: Bugungi kunda jahon miqyosida iqtisodiy globallashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan bir sharoitda, konchilik sanoati korxonalarining mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. 2021 yilda Osiyo mamlakatlari mineral xom ashyo ishlab chiqarish bo'yicha 60,4 foiz ulush bilan yetakchilik qilgan bo'lsa, ularning orasida O'zbekiston ikkinchi o'rinni egallagan. Elektr energiyasiga bo'lgan talabning oshishi O'zbekistonda konchilik sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini kuchaytirib, xalqaro bozorda sifat jihatdan raqobatbardosh mahsulotlari bilan tanilgan va sarmoya kiritish uchun jozibador tarmoq hisoblanadi.

Xususan, 2022 yilda O'zbekiston ferroquyma temir eksporti bo'yicha 1307 tonna bilan 40-o'rinni, rangli metallar bo'yicha 221 569 tonna va qimmatbaho

metallar eksporti bo'yicha esa 312 tonna bilan sezilarli natijalarga erishdi. Mamlakatimizdagi yirik konchilik sanoati subyektlaridan biri bo'lgan "Navoiy KMK" AJ iqtisodiy imkoniyatlari yuqori bo'lishi bilan birga, innovatsion faoliyatda barqaror rivojlanishga ega. Biroq, uning hozirgi boshqaruv tizimi va kelgusidagi rivojlanish mexanizmlarining yetarlicha faol emasligi ushbu yo'nalishda yanada mukammallashtirishni talab etadi.

Shu sababli, ushbu tadqiqot "Navoiy KMK" AJ misolida innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyatini asoslab beradi hamda korxonaning strategik ahamiyatini inobatga olgan holda mavzuning dolzarbligini oshiradi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy infratuzilmasida konchilik sanoati muhim o'rin tutadi. Bu tarmoqda innovatsion faoliyatni kuchaytirish esa mamlakat raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim strategik vosita hisoblanadi. Osiyo davlatlarida ushbu sohada 520 milliondan ortiq ishchi mehnat qilayotgani va bu jahon mehnat bozorining 1,2 foizini tashkil qilayotgani konchilik sanoatining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi. Jahon innovatsion bozori tahliliga ko'ra, 8,1 foiz yangi texnologiyalar aynan konchilik faoliyatiga qaratilgan bo'lib, bu sohada innovatsiyalar, inson kapitali va ekologik xavfsizlikning uzviy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu jihatdan olib qaralganda, mazkur tadqiqotda taklif etilayotgan innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarining takomillashtirilishi ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi va mavzuning dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Adabiyotlar tahlili. Jahon tajribasida konchilik sanoati korxonalarini innovatsion faoliyatini rivojlantirish va mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan M.N.Vyatkin, S.V.Vyatkin, C.Yi, B.P.Townson, R.D.Plessis, N. Nilsson, S. Daniel, F. Zenyu, S.Houston, M.Burdett singari olimlarning tadqiqot ishlarida ko'rish mumkin.

O'zbekistonda konchilik sanoati korxonalarining iqtisodiy rivojlantirish, moliyaviy sog'lomlashtirish, investitsion qobiliyatini oshirish yuzasidan

N.X.Sag'otov, V.S. Nikitin, S.N.Xashimova, O.O. Qosimov, N.B.Abdusalomova, D.Urmanova, Yakubov N.M. singari o'zbek olimlari o'z tadqiqot ishlarida ko'rib chiqqanlar.

Yuqorida keltirilgan olimlarning tadqiqot ishlari ilmiy-amaliy, uslubiy-loyihaviy manba bo'lib xizmat qilsada, ularda mamlakatimizda konchilik sanoatining innovatsion faoliyatini rivojlantirish yuzasidan iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsion salohiyatni o'stirishning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini baholashning iqtisodiy va moliyaviy masalalari yoritilmagan.

Mahalliy olimlarning tadqiqot ishlarida "Navoiy kon-metallurgiya kombinati" aksionerlik jamiyati misolida izlanishlar olib borilishiga qaramasdan, konchilik sanoati korxonalarining innovatsion mexanizmlarini hamda innovatsion faoliyatning iqtisodiy va texnologik samaradorligini texnik-iqtisodiy baholanishi yuzasidan tadqiqotlar olib borilmaganligi va izlanishlanishlarning noyoblighi, uning dolzarbligini asoslaydi.

Tahlil va natijalar. So'nggi yillarda O'zbekistonda rangli va qimmatbaho metallarni qazib olish hamda qayta ishlash, shuningdek ulardan yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni ishlab chiqarishga qaratilgan. Mazkur soha mamlakatning strategik va iqtisodiy infratuzilmaning yetakchi ahamiyati sanaladi.

Konchilik sanoatida innovatsion faoliyatni olib borish innovatsion megejmentning fan sifatida ajralib chiqishidan oldinroq boshlangan bo'lib, unda avtomatlashtirilgan qurilmalar, texnologik dastgohlar kombinat barpo etilganida ta'minlangan va muntazam yangilanib turilgan. Ilmiy va amaliy yondoshuv asosida "Navoiy KMK" AJda ishlab chiqarish faoliyatini olib borish doimo o'zining ijobiy natijalarini namoyon etgan.

Mamlakatimizda foydali qazilma boyliklarning hamda rangli metallarning zaxirasi bo'yicha yetakchi o'ringa ega bo'lib, oltinning tasdiqlangan zaxirasi 6,4 ming tonna, kumush 24,6 ming tonna, mis 21,3 mln. tonna, ruh 14,8 mln. tonnani

tashkil etadi.¹ Mazkur ko'rsatkichlar investitsiya bozorida alohida jozibadorlikka ega bo'lib, o'ziga jalb etadi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish yuzasidan davlat dasturlari doirasida olib borilayotgan chora-tadbirlar o'zining salmoqli natijaviyligini hamda samarasini bermogda. 2021 yilda mamlakatdagi tog'-kon to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni umumiy hajmi 1,2 mlrd. AQSh dollarni, 2022 yilda bu ko'rsatkich 0,9 mlrd. AQSh dollar ko'proq pul mablag'ini tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilda 1,5 mlrd. AQSh dollar mablag' jalb etilgan. Shundan Navoiy kon-metallurgiya kombinatining ulushi 2021 yilda 29,4%, 2022 yilda 28,9 hamda 2023 yilda 28,5 foiz ulushiga to'g'ri keladi.² Bu Navoiy kon-metallurgiya kombinatining investitsion jozibadorligini kamaytganligini emas, uning o'zini reinvestitsiya qilish faoliyatining yil sayin o'sib borayotganligi bilan tavsiflanadi. Xususan, 2021 yilda Navoiy kon-metallurgiya kombinatiga qilingan investitsiyaning 19%, 2022 yilda 22% pul mablag'i reinvestitsiya qilingan ulushini tashkil etadi. Mamlakat budjeti daromadining 18% Navoiy kon-metallurgiya kombinatining egallagan hissasidan iborat bo'lib, uning asosiy moliyaviy mustaqil flagmanga aylantirdi. Aholi darmomadini oshirishdagi ulushida Navoiy kon-metallurgiya kombinatining 57 mingdan ortiq ishch

“Navoiy KMK” AJning ixtirolarni tadbiq etishning iqtisodiy samaradorligi (2011-2022 yy)³

2011 yilda “Navoiy KMK” AJ Navoiy erkin iqtisodiy hududi doirasida ko'plab investorlar, hamkorlar, homiyar hamda kreditorlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatib, investitsion, ilmiy, malakaviy, intellektual texnologik hamda ekologik loyihalarni tadbiq etdi. Mazkur loyihalar 2011 yilda 3 tani tashkil etgan bo'lishiga qaramasdan iqtisodiy samaradorligi 0,54 foiz natijaviylikni bergan. 2012 yilda loyihalarning ya'ni ixtirolarni amaliyotga joriy etishning iqtisodiy samaradorligi 2011 yilga nisbatan 2 barobar o'sishi korxonaning yana 3 ta

¹ Фаҳриддинхўжаев Ш. Рангли металлургиянинг ривожланиш истиқболлари. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази "Иқтисодий шарҳ" журналі №1/2022

² Фаҳриддинхўжаев Ш. Рангли металлургиянинг ривожланиш истиқболлари. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази "Иқтисодий шарҳ" журналі №1/2022

³ “Навоий КМК” АЖ маълумотлари ва йиллик ҳисоботлари

loyihaning natijasi sanaladi.

2013 yilda “Navoiy KMK” AJning yangi konlarni topilishida 4 ta ixtirodan samarali foydalanish asosida 2,13 foiz iqtisodiy salmoqni taqdim etdi. Bu 2012 yilga nisbatan salkam 2 barobarga tengdir. 2014 yilda 58 foiz ko‘proq iqtisodiy samaradorlik asosida 3,67 foizni tashkil etishida Qizilqum fosforit majmuasining ochilishi hamda unda resurslar tejamkorligiga doir ixtirolarning tadbig‘i mahsuli sanaladi.

2015 yilda ixtirolarning amaliy tadbig‘i 2014 yilga nisbatan 50 foizga oshgan holda 9 ta loyihani hamda 2 foiz ko‘proq iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichini tashkil etgan. №5 kon boshqarmasining “Surgali” hamda “shimoliy Konimeks” konlarida ishlab chiqarish va maishiy inshootlarning foydalanishga topshirilishida innovatsion ishlanmalarning ham hissasi mavjud.

2016 yilda innovatsion loyihalarning soni 10taga yetib, iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichi 5,62 foizni o‘svuchi xarakatga ega holda taqdim etgan. Bunda nazartda tutilgan ixtirolar va innovatsion loyihalar 2016 yilda “muruntau” konida minerallashtirilgan massaning burmalanishlarini uyumlash asosida eritish jarayoniga yo‘naltirish usuli orqali qayta ishlash, zavodning alohida toifalangan ob‘ektlarini zaxiraviy energetik ta‘minoti zamonaviylashtirilganligini qamrab oladi. Shuningdek, “shimolik Konimeks” konida sorbsion uskunalarning barpo etilishi xizmat qildi.

2017 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Butunjahon intellektual mulk” agentligi tomonidan Navoiy kon-metallurgiya kombinatining 12 nafat ixtirochi va olimlarni murakkab oltin rudalardan oltinni ajratib olishga qaratilgan texnologiyani ixtiro etishdagi ishtiroki tufayli “Eng yaxshi ixtirochi” oltin medali bilan taqdirlangan bo‘lib, iqtisodiy samaradorlik 7,81 foizni tashkil etganligi bilan izohlanadi. 2018 yildan buyon “Navoiy KMK” AJning innovatsion faoliyatining ilm-fan yutuqlaridan foydalanish va ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish doirasida 40 dan ortiq loyihalar amalga oshirildi. 2018 yilda jami joriy etilgan loyihalar soni 15tdan iborat bo‘lib, iqtisodiy samaradorligi darajasi 9,89 foizni tashkil etgan.

2019 yilda “Navoiy KMK” AJda №5 kon boshqarmasining 4 geotexnologik konida noyob va foydali qazilma boyliklarni ishlab chiqarish maqsadida 16ta loyiha tadbiiq etilgan bo‘lib, uning iqtisodiy samaradorligi 13,2 foizni tashkil etdi. 2020 yilga kelib mazkur ko‘rsatkich 2019 yilga nisbatan 2 foiz ko‘proq bo‘lib, amaliyotgan tadbiiq etilgan ilmiy loyihalar soni o‘zgarmagan. Shunga qaramasdan turib, korxonaning iqtisodiy samaradorligi 11,4 foizni egallagan holda o‘sovchi dinamikasi tashkil etdi.

2021 yilda kombinatda №2 gidrometallurgiya zavodining qayta ishlash quvvatlarini yanada kengaytirishga yo‘naltirishgan bo‘lib, GMZning tegishli tegirmon bloklari ishga tushirilganligi bilan izohlanadi. 2022 yilda ixtirolarning 21 ta loyiha doirasila korxonada raqamlashtirishga qaratilgan loyihalarni amaliy tadbii natijaviyligi 13,2 foizni tashkil etdi. 2022 yilda “Texnologik va ishlanishi murakkab bo‘lgan oltin tarkibli ma‘danlarni qayta ishlash va o‘zlashtirishning kompleks texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish” yuzasidan qilingan innovatsion ishlanma, Tomdi shaxtasiga temir yo‘l foydalanilishini boshlanishi hamda ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga qaratilgan 19 ta loyiha qamrovida innovatsion ishlanmalarning amaliy tadbiiq‘ining natijasida 21 foiz iqtisodiy samaradorlikka erishildi. Umumiy yillar kesimida innovatsion faoliyat doirasida amalga oshirilgan ishlarning barchasi o‘sovchi xarakter kasb etadi va barqaror o‘shish xususiyatiga ega.

So‘nggi yillarda mamlakat iqtisodiyotini raqamli texnologiyalar asosida taraqqiy ettirish sharoitida ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga xizmat qiluvchi texnologik vositalar, chora-tadbirlar hamda innovatsion ishlanmalarning aksariyat qismini tashkil etmoqda. Bu innovatsion faoliyatni olib borishda qo‘yilayotgan talablardan biri bo‘lib, innovatsiya bozorida buyurtmachilar yoki xaridorlarni qiziqtiradigan jihatlaridan biriga aylanib ulgurdi. 2023 yilda chiqindilarsiz ishlab chiqarish hamda “Yashil iqtisodiyot” tizimi asosida ishlab chiqarishni ta‘minlash maqsadida innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish o‘z ichiga 15 ta loyihani qamrab olib, uning moliyatashtirish manbasi “Navoiy KMK”

AJ innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash Jamg'armasi sanaladi.

Xulosa. Mamlakatimizdagi innovatsion infratuzilmani takomillashtirish uchun yetakchi flagman korxonalarini innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi. Buning natijasida iqtisodiyotning muqobillik va mutanosiblik kategoriyalari asosida rivojlanish sodir bo'ladi, yetakchi sanoat tarmoqlari korxonalari innovatsion faoliyat jihatdan oqsayotgan korxonalar parallel rivojlanib innovatsion jihatdan oshib boradi.

Innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlari jihatdan ko'plab ilmiy izlanishlar va tavsiyaviy xarakterga ega takliflar berilayotgan bo'lsada, konchilik sanoati korxonalarini innovatsion salohiyati mamlakatda salmoqli o'ringa egaligi tufayli innovatsion faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan mexanizmlarning muqim sxemasi yoki tuzilmasi mavjud emas. Shu nuqtai nazarni ham inobatga olgan holda innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan mexanizmni ishlab chiqish va ishlab chiqarishga tadbqiq etish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Фаҳриддинхўжаев Ш. Рангли металлургиянинг ривожланиш истикболлари. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази "Иқтисодий шарҳ" журнали №1/2022
2. Kurbanova M., Atavullaeva F. Peculiarities of digital economy and its development tendencies in the banking system of Uzbekistan //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – Т. 9. – №. 1. – С. 114-125.
3. Kurbanova M. N. DIE AUSLANDSERFAHRUNG INNOVATIVER ENTWICKLUNG DER WIRTSCHAFT ALS HAUPTWACHSTUMSSCHWERPUNKTE //Актуальные проблемы экономики и управления на предприятиях машиностроения, нефтяной и газовой промышленности в условиях инновационно-ориентированной экономики. – 2015. – Т. 1. – С. 225-229.

4. Plessis R.D. The South African mining industry towards 2055: scenarios. Degree: Faculty of Business and Economic Sciences, 2015, Nelson Mandela Metropolitan University URL: <http://hdl.handle.net/10948/4215>
5. Nelsson N. How to future proof a Business Model : Capture and capitalize value in the field of Urban Mining. Degree: 2015, , Blekinge Institute of Technology URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:bth-1051>
6. <https://mininnovation.uz/oz/info/global-innovatsion-indeks>
7. Bobojonova, Z. S. (2021). Analysis of economic efficiency of oil recovery from fields in Bukhara-Khivinsky region and ways of its implementation. NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO, 10183-10187.
8. Бобожонова, З. Ш. Фойдали қазилма бойликларининг тавсифланиши ва захира ресурсларининг хомашё базасини иқтисодий шакллантиришдаги аҳамияти. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар, 71-76.